

Юрій Камінський,

ст. наук. співробітник НБУВ, канд. філолог. наук

Видавництво «Elsevier» як джерело поповнення сучасних бібліотечних ресурсів

У статті розглянуто економічні чинники, які корегують політику використання міжнародних науково-інформаційних періодичних продуктів світовими науково-дослідними центрами, бібліотечними установами.

К л ю ч о в і с л о в а: «Elsevier», міжнародні інформаційні бази даних, електронна наукова періодика, монополізація наукової інформації, фінансова політика видавництва.

The article deals with general trends in usage of international on-line scientific periodicals. The main factors which influence policy of applying these products by the world major scientific establishments or libraries and alternative solutions to the problem of scientific information monopolization in Ukraine and abroad are highlighted.

К е у в о р д с: «Elsevier», international information databases, on-line scientific periodicals, monopolisation of scientific information, publishers' financial policy.

У наш час як в Україні, так і у світі виробникам, агрегаторам друкованої продукції досить нелегко знайти нових споживачів – молодь приваблюють здебільшого електронні версії книг / журналів, адже сучасні гаджети, підключені до світової мережі, дають змогу реципієнтам економити фізичні та розумові зусилля, час пошуку необхідної інформації та навіть простір для їх транспортування чи зберігання.

Поряд з традиційними бібліотечними установами різних рівнів електронна бібліотека мережі Інтернет за різноманітням та обсягом матеріалу вже давно перекидає фонди найвідоміших книгозбірень світу. Щоправда, порівняння друкованих і електронних фондів навряд чи буде контраверсійним, адже цінність певних друкованих експонатів, таких, наприклад, як «Пересопницьке Євангеліє», неможливо визначити, керуючись винятково інформаційною складовою.

В якому вигляді існуватиме бібліотека, коли будуть переведені в цифровий формат всі її фонди, – на це питання відповідь надасть час. Можливо, в майбутньому онлайн-обслуговування читачів стане основним видом бібліотечної діяльності. Можливо, бібліотека як інституція існуватиме лише в Інтернет-просторі на кшталт вже діючої Європейської бібліотеки. Поки можемо стверджувати, що наразі бібліотеки всіх рівнів перебувають

у стані пошуку, трансформацій, не завжди маючи достатнє фінансове забезпечення вирішення своїх проблем. Звичайно, ця обставина не може позначитися на якості забезпечення читачів необхідною інформацією. Адже кожен громадянин демократичного суспільства має право на вільний доступ до інформації, максимально повне задоволення своїх інформаційних потреб. Без володіння науковою інформацією у світовому масштабі важко сподіватися на помітні здобутки вчених окремої країни. А якщо взяти ті наукові сфери, розвиток яких сьогодні можна назвати надзвичайно стрімким (наприклад електроніка, кібернетика, нанотехнології, біохімія тощо), то тут проривні винаходи взагалі не можливі без урахування новітніх здобутків усієї наукової спільноти, без аналізу основних тенденцій розвитку сучасної науки. Інформацію про останні наукові відкриття вчені всього світу дедалі частіше отримують із наукометричних баз даних і періодичних видань таких видавництв, як «Elsevier», «Springer» та ще кількох американських та європейських товариств (American Chemical Society, American Physical Society, Institute of Physics та ін.). Проте нинішня економічна нестабільність вносить певні корективи у діяльність як виробників, так і споживачів вищезгаданих періодичних видань. Для прикладу, візьмемо одного з лідерів сучасного ринку періодики

компанію «Elsevier», що входить до групи «Reed Elsevier». Вона працює на видавничому ринку з 1880 р., і, за оцінками експертів, є однією з 500 найбільших (і, звичайно ж, найприбутковіших) компаній світу [1]. Штат установи перевищує 7 тисяч робітників, які працюють у 70 офісах 24 країн світу [2]. Протягом останніх десятиліть ця компанія перетворилась в один з найбільших у світі видавничих холдингів наукової, технічної та медичної літератури. У наш час інформаційними продуктами «Elsevier» користуються понад 30 мільйонів вчених, викладачів вишів, студентів та спеціалістів різних галузей в усьому світі. Основними користувачами як друкованих, так і електронних інформаційних продуктів «Elsevier» є науково-дослідні центри, бібліотеки (національні та університетські), міністерства, відомства понад 180 країн світу [3]. Маючи значний фінансовий капітал, компанія щорічно пропонує користувачам нові науково-інформаційні проекти, поповнюючи як поточну, так і архівну колекцію своїх журналів та книжок [4].

Сьогодні на сайті компанії [4] розміщено цінові пропозиції майже на 2500 журналів, які можна передплатити у поточному році. Ціни на них варіюються від 50 до 10 000 євро за комплект: нові, маловідомі та ті, що не користуються значним попитом, є дешевими, а загальновідомі, престижні та найзапитованіші – значно дорожчими. Наприклад, журнал «Colloids and Surfaces», який висвітлює наукові здобутки та проблеми з психохімічної інженерії та біоніки, коштує 9914 €; «Computer Methods in Applied Mechanics and Engineering» – 9500 €. Загалом всі зазначені на сайті періодичні електронні видання, які може передплатити кожен охочий, компанія оцінює на загальну суму майже 5 млн євро [4].

Оскільки видавництво «Elsevier» заінтересоване в опануванні нових ринків збуту, його менеджери спрямовують свої погляди насамперед на «країни третього світу». Цим користувачам пропонуються різноманітні знижки та пільги. Для університетських та наукових консорціумів сьогодні пропонуються (без урахування моделі Article Choice, де оплата здійснюється за кожен окремо завантажену наукову статтю у розмірі близько 20 доларів США) два пакети повнотекстових журналів – SciVerse Science Direct Freedom Collection (далі – FC) та SciVerse Science Direct Subject Collection (далі – SC), які можна придбати за значно меншу плату через оптові закупівлі.

Більшість журналів FC (а це понад 1900 назв)

наявні в SC (загальна кількість – близько 2200). FC містить деякі праці, відсутні в SC. Їх можна в цілому охарактеризувати як маловідомі, непопулярні та нові, що перебувають на стадії випробування. До SC входять деякі, відсутні в FC, періодичні видання, які давно відомі у науковому світі. Вони є досить дорогими. Так, журнал «Cell», заснований у 1974 р., коштує близько 2000 €. У ньому представлені новітні досягнення з хімії, біології, біогенетики, а статті з біохімії досить часто публікують автори, вшановані Нобелівською премією [4].

З урахуванням зазначеного та у зв'язку з тим, що SC є тематично скомпонованою, тобто її (доступ до неї) можна закуповувати не тільки цілком, але й вибірково, окремими предметними колекціями, вона є дорожчою, ніж FC.

Представники компанії зазвичай наголошують на складності проведення розрахунків вартості різних конфігурацій SC. Адже формула, за якою здійснюються розрахунки, охоплює цілу низку параметрів: кількість науковців, які працюють в установі, середній прожитковий мінімум у країні, сукупний дохід на душу населення, ВВП держави тощо. Ця формула, за словами представників «Elsevier», є унікальною розробкою компанії і не підлягає розголошенню. Вона дає змогу об'єктивно, максимально точно здійснити розрахунки вартості споживання продуктів для конкретної організації або всієї країни з урахуванням, насамперед, економічного чинника. Проте, «Elsevier» на етапі ведення переговорів досить часто наголошує, що виставлені ціни є значно нижчими за обґрунтовані, підкреслюючи, що компанія бере до уваги багаторічну плідну співпрацю з конкретною організацією та виходить із економічних реалій у країні та світі.

Безумовно, для компанії «Elsevier» найвигіднішою є так звана «національна передплата», адже вона робить її своєрідним монополістом з надання доступу до міжнародних наукометричних баз даних та водночас збільшує вірогідність продовження контракту з надання цих послуг у наступні роки. Національна передплата уможливує користування певними електронними ресурсами на території всієї країни (у зазначених організаціях), і ціни за надання послуг, безумовно, теж варіюються. Наприклад, для Польщі ця сума становить близько 3 млн євро на рік, для Угорщини – 3,5, для Литви, Естонії, Болгарії – приблизно 1 млн євро.

Якщо проаналізувати фінансові звіти компанії [2], то можна помітити стрімке зростання її доходів за останні 5 років:

Рік	Грошовий обіг, млн євро	Прибуток (з податками), млн євро
2006	2236	581
2011	6902	1090

Збільшення доходів компанії протягом останніх років пов'язане не тільки зі зростанням цін на періодичні видання (хоча в «докризові часи» їх вартість щорічно зростала приблизно на 10 %), а й з розширенням кола клієнтів. Разом з тим, хоча продукти «Elsevier» сьогодні вкрай необхідні вченим для здійснення повноцінної дослідницької діяльності, протягом останніх двох років науковці з різних країн світу дедалі частіше вдаються до «бойкоту» дорогих науково-інформаційних ресурсів. Вони свідомо не передплачують продукцію таких компаній, як «Elsevier», аргументуючи це непомірно, економічно не обгрунтованими, високими цінами на періодичні онлайн ресурси. Вчені вважають, що оскільки статті приймаються на безоплатній основі, то і доступ наукової спільноти до них має бути безкоштовним.

Останнім часом як альтернативу платним інформаційним ресурсам науковці створюють безкоштовні інформаційні ресурси у межах своєї країни (як, наприклад, у Бразилії). З часом такі національні науково-інформаційні бази можна буде об'єднати на глобальному рівні [6].

Конкретним прикладом протесту проти нинішньої цінової політики компанії «Elsevier» може слугувати відмова Гарвардського університету упродовж двох останніх років від передплати доступу до повнотекстових та наукометричних баз даних компанії. Рада директорів цього навчального закладу, проаналізувавши щорічні витрати на ці потреби (близько 3,75 млн доларів США) та врахувавши, що за останні шість років «Elsevier» підвищила ціни на періодичні наукові видання на 145 %, ухвалила: «Сьогодні фінансово недоцільно продовжувати передплату на існуючих умовах». На думку університетських фахівців, єдиним шляхом вирішення проблеми є пропаганда вільного онлайн доступу до наукових надбань світу [7].

Позицію Гарварда підтримали й інші наукові установи: вчені різних країн світу ще півтора роки тому оголосили бойкот компанії під промовистою назвою «Cost of Knowledge» («ціна знань»). Ця акція триває й нині, хоча і не в тому масштабі.

Спочатку бойкот відзначався стрімким зростанням кількості учасників акції. Так тривало кілька місяців, а потім ця динаміка стала мінімальною. Учасники бойкоту пояснюють ситуацію не-

рішучістю самих авторів, особливо молодих, які публікують свої праці у виданнях «Elsevier». І тут є певні резони, адже усталено пріоритетний рейтинг цитування певної наукової праці у міжнародній наукометричній базі SciVerse Scopus не тільки дає можливість молодому науковцю «заявити про себе» в науковому світі, але й значно полегшити пошук рецензованих праць, що можуть дати поштовх до подальших розвідок.

Отже, участь у зазначеній акції могли взяти переважно науковці визнані. Бойкот молодих дослідників, які лише ведуть пошук власного шляху у науці, апорі не дав би результатів. Деякі науковці не поспішали відмовлятися від звичної для них системи оприлюднення своїх напрацювань з інших міркувань – припинити співпрацю з відомим науковим виданням, звичайно, можна, це нескладно, але ж яка альтернатива? Учасники акції розуміли, що логічним завершенням цієї «боротьби» має бути створення нової видавничої моделі. Усвідомлювали, що запровадження нових інформаційних наукових ресурсів вимагатиме від учасників, або принаймні від (інтер)національних ініціативних груп, чималих не тільки фізичних, моральних зусиль, а й значних фінансових ресурсів.

Своїм досягненням учасники бойкоту вважають заснування нової інформаційної платформи Erisciences Project та створення безкоштовного періодичного фахового онлайн видання «Forum of Mathematics», які дають можливість користувачам завантажувати наукові праці та користуватися наявними на платформі інформаційними ресурсами без обмежень. Крім того, останнім часом спостерігається значне збільшення кількості викладення авторами публікацій з різних галузей науки у вільному доступі (Open Access movement). Цей факт активістами бойкот-руху також позиціонується як результат їхньої просвітницько-агітаційної діяльності [7].

Багато хто з учасників цього протестного руху не відкидає у майбутньому можливості (а то й необхідності) існування комерційних посередників, котрі надаватимуть платні послуги з використання та розповсюдження науково-інформаційних ресурсів.

У наукової спільноти є сподівання, що подальший розвиток кампанії Open Access movement може спонукати видавництва та їх агрегаторів переглянути свою фінансову політику. Для користувачів вони стануть пересічними постачальниками послуг, якими фахівці певної галузі зможуть скористатись за прийнятними цінами. За таких умов вчені з усіх без винятку країн світу зможуть послуговуватись результатами наукової діяльності своїх колег

(звісно, з дотриманням авторських прав) для нарощування власних дослідницьких пошуків.

Компанія «Elsevier» у перші місяці бойкоту пішла на певні поступки: стала надавати безкоштовний доступ до певних архівних баз (періодичні матеріали минулих років) з можливістю їх друку. Були враховані деякі положення Research Works Act [8] та окремі зауваження і побажання науковців, рецензентів, які брали участь у бойкоті. Відбулось, хоча й незначне, але зниження цін на повнотекстові та наукометричні електронні ресурси.

Проте проблеми лишаються. Процес змін загальмувався. І це пояснюється існуванням довгострокових контрактів між компанією «Elsevier» та світовими науковими й бібліотечними центрами. Через неможливість скасування чинних контрактів не відбувається підписання відповідних угод з більш незалежними видавництвами. На думку експертів, бібліотеки, наукові установи, вищі навчальні заклади, урядові структури під час підписання угод з такими компаніями, як «Elsevier», не тільки повинні відстоювати своє право на участь у формуванні прийнятих цін на науково-інформаційні бази даних, але й мати змогу залучати представників світової спільноти до відстоювання як своїх інтересів, так і всієї наукової громади. Вкрай важливо усунути непрозорість у стосунках із споживачами продуктів компанії та зробити більш публічним процес складання кошторисів.

Можливість підписання вигідної для конкретної установи угоди не може бути виходом із ситуації. На наш погляд, потрібно вести постійний пошук альтернативних рішень. І хоча створення альтернативних ресурсів, їх удосконалення та розвиток потребують значних зусиль і часу, бібліотечним установам варто ретельно зважувати доцільність закупівлі доступу до тих чи інших науково-інформаційних продуктів, вести виважену цінову політику. Адже повна відмова від якісних, але дорогих наукових продуктів зумовить інформаційний вакуум. Дозволити його собі може не кожна бібліотека, тому що однією з основних (і найгуманніших) функцій існування наукових періодичних видань та створення компактних наукометричних баз даних є розповсюдження інформації в ім'я подальшого розвитку науки.

Через недостатнє фінансування бібліотечної галузі українські вчені, на жаль, не можуть сьогодні отримувати у повному обсязі новітню наукову інформацію. Хоча незначні щорічні державні видатки дають змогу передплачувати доступ до

найавторитетніших видань, серед яких видавництво «Elsevier» посідає одне з провідних місць.

Для Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (НБУВ) питання передплати доступу до міжнародних науково-інформаційних ресурсів як повнотекстових, так і наукометричних баз даних, теж є актуальним. Її співробітництво з видавництвом «Elsevier» триває з 2005 року.

Видання «Elsevier», зокрема, «Advances in Colloid & Interface Science», «Applied Mathematical Modelling», «Atomic Data & Nuclear Data Tables», «Biosensors and Bioelectronics», «Carbon, Cell Calcium, Cryobiology», добре відомі українським науковцям. Сьогодні (до 31.12.2013 р.) скористатись науково-інформаційними ресурсами компанії можна в читальних залах НБУВ.

Незважаючи на те що нині альтернативи закупівлі доступу до міжнародних наукових баз даних в Україні не існує, важливим є усвідомлення необхідності створення в найближчому майбутньому конкурентоспроможних інформаційних ресурсів, які б забезпечували українським користувачам доступ до надбань сучасної науки, давали змогу вітчизняним вченим пропонувати результати своїх досліджень світовій науковій спільноті.

Список використаних джерел

1. Электронные ресурсы издательства «Эльзевир» : Год издательства «Эльзевир» в РНБ [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://nlr.ru/pro/inv/elsevier/eres.html?print=1>. – Название с экрана.
2. Elsevier [Electronic resource] // Wikipedia. – Mode of access : <http://en.wikipedia.org/wiki/Elsevier>. – Title from the screen.
3. Медицинское подразделение издательства Elsevier [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://health.elsevier.ru/about>. – Название с экрана.
4. Интернет-классы [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://health.elsevier.ru/about>. – Название с экрана. www.nlr.ru.
5. Elsevier : official site [Electronic resource]. – Mode of access : http://elsevier.com/wps/find/journalpricing.cws_home/subscrippricelistlibr/description. – Title from the screen.
6. The Cost of Knowledge [Electronic resource]. – Mode of access : <http://thecostofknowledge.com/>. – Title from the screen.
7. *Wagstaff Keith*. If Harvard Can't Afford Academic Journal Subscriptions, Maybe It's Time for an Open Access Model [Electronic resource] // Time Tech. – Mode of access : <http://techland.time.com/2012/04/26/if-harvard-cant-afford-academic-journal-subscriptions-maybe-its-time-for-an-open-access-model>. – Title from the screen.
8. Research Works Act [Electronic resource] // Wikipedia. – Mode of access : http://en.wikipedia.org/wiki/Research_Works_Act. – Title from the screen.